

ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ*

Σπιλάνης Ι., Βαγιάννη Ε., Βακουφάρης Χ., Κονδύλη Ι.

Εργαστήριο Τοπικής και Νησιωτικής Ανάπτυξης, Τμήμα Περιβάλλοντος,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη

Περίληψη: Η εργασία αυτή υποστηρίζει πως η βιώσιμη ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου μπορεί να βασιστεί στην ανάπτυξη καινοτόμων προϊόντων του πρωτογενούς και τριτογενούς τομέα, και στο σχεδιασμό πολιτικών που θα στοχεύουν στη βελτίωση της ελκυστικότητάς του. Εμπειρικά δεδομένα αναδεικνύουν ότι βασικό πρόβλημα σε μία τέτοια στρατηγική αποτελεί η αδυναμία των παραγόντων να αντιληφθούν την ιδιαιτερότητα των ‘συλλογικών πόρων’ των νησιών.

Abstract: This paper argues that the sustainable development of the insular space can be based on the development of innovative products of the primary and tertiary sector, and the planning of policies which aim at the improvement of the islands’ attractiveness. Empirical results indicate that a basic problem for such a strategy is the stakeholders’ inability to understand the specificity of the islands’ common resources.

Προς μία στρατηγική βιώσιμης νησιωτικής ανάπτυξης

Οι αναλύσεις του νησιωτικού χώρου πρέπει να εστιάζονται στις προϋποθέσεις που επηρεάζουν την εγκατάσταση ανθρώπων και δραστηριοτήτων, καθώς η ανάπτυξη του εξαρτάται πρωταρχικά από την ύπαρξη ή μη δυναμικής οικονομικής δραστηριότητας και ανθρώπινου δυναμικού, και όχι από το μέγεθος, την απόσταση από το κέντρο και το βαθμό απομόνωσης. Μία στρατηγική βιώσιμης νησιωτικής ανάπτυξης θα πρέπει, επομένως, να θέσει ως στόχο τη βελτίωση της ελκυστικότητας των νησιών, τόσο για τη διατήρηση των κατοίκων και των οικονομικών δραστηριοτήτων, όσο και για την προσέλκυση νέων (Σπιλάνης 2003).

Η αρνητική εξέλιξη των οικονομικών και δημογραφικών μεγεθών, που συνεχίζεται στη πλειοψηφία των νησιών, υπογραμμίζει το χαμηλό βαθμό ελκυστικότητάς τους. Μία μη ελκυστική περιοχή, όχι μόνο δεν προσελκύει νέες δραστηριότητες, αλλά «χάνει» και τις ήδη υπάρχουσες. Στη πλειοψηφία των νησιών, η γεωργία

* Έρευνα που χρηματοδοτείται από το Υπουργείο Ανάπτυξης, Γενική Γραμματεία Έρευνας και

χαρακτηρίστηκε από μείωση των χρησιμοποιούμενων εδαφών και των παραγόμενων προϊόντων, η κτηνοτροφία βοοειδών έχει περιοριστεί σημαντικά, ενώ εκείνη των αιγοπροβάτων εξακολουθεί να είναι σημαντική, κυρίως εξ αιτίας των ευρωπαϊκών επιδοτήσεων, ενώ η μεταποίηση και ιδιαίτερα οι εξαγωγικές δραστηριότητές της είτε συρρικνώθηκαν, είτε παρουσιάζουν προβλήματα (βυρσοδεψία, υφαντουργία, σαπωνοποιία) πλην εξαιρέσεων (ποτοποιία). Ο τουρισμός δε μπόρεσε, παρά μόνο σε λίγες περιπτώσεις, να αντισταθμίσει σε ένα βαθμό τις απώλειες από τους άλλους τομείς. Όμως και το μοντέλο του μαζικού τουρισμού φαίνεται να φτάνει στα όριά του, παρουσιάζοντας προβλήματα σε οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο. Τέλος, η εξόρυξη ορυκτών, η αλιεία και πρόσφατα η ιχθυοκαλλιέργεια αποτέλεσαν, ή αποτελούν για μικρό αριθμό νησιών, σταθεροποιητικό παράγοντα.

Η ελκυστικότητα μιας περιοχής επηρεάζει εξίσου και τους ανθρώπους. Η παραμονή ή η εγκατάστασή τους σ' αυτήν εξαρτάται κύρια από το εάν μπορούν να έχουν απασχόληση που να καλύπτει τις ανάγκες, τις προσδοκίες ή τα προσόντα τους, και από το εάν οι υπηρεσίες στους τομείς, υγείας, παιδείας, πολιτισμού κλπ βρίσκονται σε τέτοιο επίπεδο ώστε να εξασφαλίζεται η επιθυμητή ποιότητα ζωής¹. Η απροθυμία ωστόσο εγκατάστασης στα νησιά, παρά τα αυξημένα οικονομικά κίνητρα, αποδεικνύει ότι υπάρχουν αντιλήψεις που έχουν ταυτίσει τα νησιά με την απομόνωση, την αδυναμία πρόσβασης στην πληροφόρηση, στην ψυχαγωγία.

Η παρατήρηση της διαχρονικής εξέλιξης των στρατηγικών και των ειδικών στόχων και μέτρων των ΠΕΠ των νησιωτικών περιφερειών καταδεικνύει τη δυσκολία καθορισμού σαφών στόχων. Το γεγονός ότι πολλοί από τους στόχους επαναλαμβάνονται από την περίοδο εφαρμογής των ΜΟΠ μέχρι σήμερα, δείχνει την αδυναμία προώθησης των κατάλληλων δράσεων που θα αντιμετώπιζαν ουσιαστικά το πρόβλημα, ή την ένδεια καινοτόμων ιδεών και αντίληψης των σύγχρονων προβλημάτων, ή – που είναι και το πιθανότερο – συνδυασμό των δύο. Έτσι, παρά τη δημιουργία πολλών έργων υποδομής και την κάλυψη έστω μέρους των αναγκών, δε φαίνεται να διαφοροποιείται η κατάσταση: τα τουριστικά αναπτυγμένα νησιά συνεχίζουν την πορεία τους με τα προβλήματα που αναφέρθηκαν, ενώ στα υπόλοιπα αναπτυξιακά εμπόδια/ αδιέξοδα, παραμένουν σχεδόν αναλλοίωτα.

Τεχνολογίας, Πρόγραμμα για την Ενδυνάμωση του Ερευνητικού Δυναμικού (ΠΕΝΕΔ 2001).

¹ Βέβαια η εποχικότητα της τουριστικής δραστηριότητας επιτρέπει σε πολλούς απασχολούμενους σ' αυτήν να μην παραμένουν στα νησιά εκτός τουριστικής περιόδου.

Η αδυναμία των εφαρμοζόμενων πολιτικών στην εξεύρεση λύσεων οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι ιδιαιτερότητες των νησιών (μικρό μέγεθος, απομόνωση, πλούσιο αλλά εύθραυστο φυσικό/ πολιτιστικό περιβάλλον) ταυτίζονται με φυσικά μειονεκτήματα και ότι είναι αδύνατο να ανατραπούν. Ως μόνη λύση, πέρα από τη χωρίς όρια τουριστική ανάπτυξη, προβλήθηκε η σε σταθερή βάση επιδότηση των οικονομικών δραστηριοτήτων χωρίς να αντιμετωπίζεται το ενδεχόμενο αλλαγής της αναπτυξιακής στρατηγικής. Όμως, πολλά από τα νησιά που σήμερα χαρακτηρίζονται υπανάπτυκτα, υπήρξαν σε παλαιότερες εποχές λίκνα πολιτισμού και κέντρα ανάπτυξης. Επομένως, η νησιωτικότητα δεν μπορεί να θεωρηθεί *a priori* συνώνυμο της καθυστέρησης, ούτε τα χαρακτηριστικά των νησιών ως αίτια της καθυστέρησης/ ματαίωσης της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Η ανατρεψιμότητα ή μη των χαρακτηριστικών που θεωρούνται ως ‘μειονεξίες’, εξαρτάται από την οπτική γωνιά με την οποία εξετάζεται το αναπτυξιακό πρόβλημα. Το σημερινό μοντέλο ανάπτυξης (φορντικό μοντέλο ομοιόμορφης παραγωγής μεγάλης κλίμακας) αποτέλεσε, μαζί με τη μείωση της σπουδαιότητας των θαλάσσιων δρόμων, τη γενεσιουργό αιτία της σημερινής κατάστασης. Με βάση αυτό το μοντέλο ανάπτυξης, η νησιωτικότητα αποτέλεσε παράγοντα αποτρεπτικό για την εγκατάσταση ανθρώπων - δραστηριοτήτων. Πρέπει λοιπόν να δεχθούμε ότι η ‘εμπορικότητα’ των χαρακτηριστικών των νησιών μεταβάλλεται χρονικά ανάλογα με τις εξελίξεις της τεχνολογίας, των καταναλωτικών, των πολιτισμικών, των αναπτυξιακών προτύπων και των γεωπολιτικών ανακατατάξεων, με αποτέλεσμα άλλοτε τα ίδια χαρακτηριστικά να αποτελούν συγκριτικό μειονέκτημα και άλλοτε πλεονέκτημα.

Η εφαρμογή στα νησιά της έννοιας της αειφορίας, δηλαδή της σταθερής αναπτυξιακής πορείας η οποία θα επιτρέπει τη διατήρηση της φυσιογνωμίας (ποικιλομορφία) και των χαρακτηριστικών τους σε βάθος χρόνου, προσελκύοντας έναν σταθερό μόνιμο πληθυσμό αποτελεί μία ισχυρή πρόκληση. Κάτι τέτοιο, μπορεί να επιτευχθεί εάν τα χαρακτηριστικά των νησιών αξιοποιηθούν κατάλληλα και δε μετατρέπονται σε μειονεκτήματα, όπως γίνεται με βάση τις συμβατικές αναπτυξιακές προσεγγίσεις. Για παράδειγμα:

- η αδυναμία των νησιών να παράγουν μαζικά γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα και η διατήρηση των παραδοσιακών δομών παραγωγής και μεταποίησης, τους επιτρέπουν να προσβλέπουν σε μία συνεχώς αυξανόμενη πελατεία που ενδιαφέρεται για ‘αυθεντικά’ αγρο-διατροφικά προϊόντα,

- η μικρή κλίμακα των κοινωνιών, οι ρυθμοί ζωής που δεν μοιάζουν με εκείνους της πόλης αποτελούν ένα αδιαφιλονίκητο πλεονέκτημα για τα νησιά,
- το πλούσιο περιβάλλον των νησιών σε συνδυασμό με το έντονο πολιτιστικό στοιχείο, προσφέρουν μια μοναδική ποιότητα ζωής,
- η έλλειψη δυναμικών δραστηριοτήτων, μπορεί να αξιοποιηθεί ως ευκαιρία για ανάπτυξη καινοτόμων δράσεων για τη δημιουργία πόλων αριστείας στην εκπαίδευση, την έρευνα, την πολιτιστική δημιουργία, την παραγωγή ειδικών προϊόντων.

Με βάση τα νέα δεδομένα θα πρέπει να γίνει συνείδηση ότι η “εξομοίωση” των νησιών με τις αναπτυγμένες μητροπόλεις, δε μπορεί να αποτελεί στόχο μιας πολιτικής για τα νησιά. Η εξίσωση του επιπέδου διαβίωσης και της ποιότητας ζωής δε μπορεί να επιτευχθεί μέσα από «κλασσικές» στρατηγικές ανταγωνιστικότητας (μαζική και ομοιόμορφη παραγωγή και χαμηλό κόστος). Μία τέτοια επιλογή αρνείται την ίδια τη φύση του νησιού το οποίο αλλοιώνεται ανεπανόρθωτα, χωρίς καν να επιτυγχάνεται ο άμεσος στόχος, δηλαδή η αύξηση της οικονομικής ευημερίας.

Αρχή επομένως της όλης αναπτυξιακής στρατηγικής πρέπει να είναι η επιλογή της ποιότητας (έν)αντι της ποσότητας στην αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των νησιών. Η βιώσιμη ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου θα πρέπει –όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια- να βασιστεί: α) στην ανάπτυξη νέων τουριστικών προϊόντων βασισμένων στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των νησιών, β) στην παραγωγή ιδιότυπων αγρο-διατροφικών προϊόντων, γ) στο σχεδιασμό πολιτικών και προγραμμάτων που θα έχουν ως στόχο τη βελτίωση της ελκυστικότητας των νησιών.

1.1. Ειδικά τουριστικά προϊόντα

Η ανάδειξη του τουρισμού σε μία από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες δραστηριότητες του τέλους του 20ου αιώνα έχει αναμφισβήτητα σημαντικές επιπτώσεις στα ελληνικά νησιά. Σε πολλές περιπτώσεις, ο τουρισμός και οι συνδεδεμένες με αυτόν δραστηριότητες απέκτησαν ιδιαίτερα αυξημένη βαρύτητα και συνέβαλαν στην ταχεία άνοδο των οικονομικών και δημογραφικών δεικτών (Haralambopoulos and Pizam 1996, Coccossis 2001, Spilanis 1985). Οι ελληνικές νησιωτικές περιοχές έδειξαν ότι, λόγω κυρίως των φυσικών, αλλά και των πολιτιστικών τους πόρων, διαθέτουν στον τομέα αυτό απόλυτο πλεονέκτημα σε σχέση με τις υπόλοιπες ελληνικές περιοχές, συγκεντρώνοντας το μεγαλύτερο μέρος (περίπου 60%) των καταλυμάτων και των διανυκτερεύσεων. Τα ελληνικά νησιά κατάφεραν να είναι ανταγωνιστικά ακόμη και

σε διεθνές επίπεδο, κερδίζοντας ένα μερίδιο από την παγκόσμια αγορά οργανωμένου ηλιοτροπικού τουρισμού παραλίας (Chiotis and Coccossis 1992, Coccossis 2001).

Η αγορά όμως αυτή μεταβάλλεται λόγω του αυξανόμενου ανταγωνισμού, με αποτέλεσμα τη μείωση των εισπράξεων και των κερδών των τουριστικών επιχειρήσεων, ιδιαίτερα των ξενοδοχειακών. Το συγκεκριμένο «τουριστικό προϊόν» βρίσκεται πλέον στη φάση της ωρίμανσης ή και της κάμψης του κύκλου ζωής του. Επομένως, η επιμονή στην παραγωγή του κινδυνεύει να οδηγήσει σε αδιέξοδο το παραγωγικό σύστημα των νησιών. Παράλληλα, η εφαρμογή του μαζικού τουρισμού στα νησιά της Ελλάδας είχε ως αποτέλεσμα αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις και στην καθημερινότητα των κατοίκων. Ταυτόχρονα, η ταχύτητα με την οποία συνέβη η τουριστική ανάπτυξη, συμπαρέσυρε και τις επενδύσεις, οι οποίες έγιναν συχνά αλόγιστα σε μεγάλη κλίμακα, με μη αντιστρεπτά αποτελέσματα στο ευαίσθητο περιβάλλον των νησιών (Mathieson and Wall, 1982).

Η στροφή σε νέα τουριστικά προϊόντα, τα οποία λαμβάνουν υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των νησιών (Maroudas and Tsartas 1998, Lagos, 1998, WWF Hellas–EOT 2000), εμφανίζεται ως η μοναδική και συνάμα η βέλτιστη λύση. Τέτοια προϊόντα είναι για παράδειγμα ο περιπατητικός τουρισμός, ο τουρισμός παρατήρησης της χλωρίδας/ πανίδας, ο θρησκευτικός τουρισμός, ο συνεδριακός τουρισμός κλπ.

Τα ειδικά αυτά τουριστικά προϊόντα, απευθύνονται κατά κανόνα σε άτομα υψηλού μορφωτικού και εισοδηματικού επιπέδου, λαμβάνουν χώρα καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και αξιοποιούν τα ιδιαίτερα πολιτιστικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά της περιοχής υποδοχής. Τα προϊόντα αυτά αποδίδουν μεγαλύτερα οικονομικά οφέλη στις τουριστικές επιχειρήσεις, εφόσον οι τουριστικές δαπάνες όχι μόνο είναι αυξημένες, αλλά κατανέμονται καλύτερα στους παραγωγικούς κλάδους, αποφεύγοντας τις διαρροές εκτός της περιοχής υποδοχής (Spilanis and Vayanni 2004). Τα παραπάνω αποδεικνύονται από διάφορες έρευνες στο Βόρειο Αιγαίο.

Παρατηρητικός τουρισμός στην Καλλονή Λέσβου

Μία πρώτη έρευνα στην περιοχή του Κόλπου Καλλονής Λέσβου (περιοχή Natura 2000) (Καραγκούνης, σε εξέλιξη), κατά τη διάρκεια της άνοιξης και του καλοκαιριού του 2003, αφορούσε σε δείγμα τουριστών (bird watchers και συμβατικών τουριστών) και ξενοδοχείων που φιλοξενούν διαφορετικές ομάδες τουριστών. Προέκυψε ότι οι παρατηρητές πουλιών είναι άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, ενώ δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές βάσει του μορφωτικού τους επιπέδου. Σε ποσοστό 60% οι παρατηρητές ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 51-65 και κατά 34,5% είναι

συνταξιούχοι, όταν τα αντίστοιχα ποσοστά στους συμβατικούς τουρίστες είναι 52,7% στην ηλικιακή ομάδα 41-50 και 36,4% ιδιωτικοί και 25,5% δημόσιοι υπάλληλοι. Το 76,4% των παρατηρητών και το 78,2% των συμβατικών τουριστών είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ή κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων.

Σημαντική διαφοροποίηση παρατηρείται στο σκοπό του ταξιδιού και στις δραστηριότητες στην περιοχή υποδοχής. Οι παρατηρητές πουλιών έρχονται με σχεδόν αποκλειστικό λόγο την παρατήρηση των πουλιών και της άγριας ζωής (85,5%) ενώ οι υπόλοιποι τουρίστες έχουν ως βασικό σκοπό ταξιδιού την επίσκεψη σε παραλίες (23,6%), την ηρεμία (25,5%) και την επίσκεψη σε φίλους (12,7%).

Η οικονομική απόδοση των παρατηρητών πουλιών στην περιοχή φαίνεται ότι είναι μεγαλύτερη από αυτή των συμβατικών τουριστών, καθώς σχεδόν σε κάθε κατηγορία οι τουριστικές δαπάνες των παρατηρητών υπερτερούν. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο μέσος όρος της ημερήσιας δαπάνης για κατάλυμα των παρατηρητών είναι 35€, των συμβατικών τουριστών 18€, ενώ για τις τοπικές μεταφορές 16€ και 4€ αντίστοιχα. Η ημερήσια δαπάνη, συμπεριλαμβανομένων όλων των δαπανών του πακέτου για τους παρατηρητές, ανέρχεται σε 147€, ενώ για τους συμβατικούς τουρίστες σε 80€. Οι παρατηρητές πουλιών βρίσκουν συνήθως μόνοι τους κατάλυμα ή μέσω internet, ενώ οι συμβατικοί τουρίστες μέσω συμβολαίων allotment από πράκτορες.

Βιωσιμότητα ξενοδοχειακών μονάδων στη Λέσβο

Για αυτού του είδους τα συμβόλαια, μία δεύτερη έρευνα (Πάντας 2004), έδειξε ότι το 66% των ανωνύμων ξενοδοχειακών επιχειρήσεων συνεργάζεται με tour-operators χρησιμοποιώντας συμβόλαια allotment. Η μέση τιμή ενός δίκλινου δωματίου Β' κατηγορίας για τη χαμηλή, τη μεσαία και την υψηλή τουριστική περίοδο ήταν 33, 39 και 52€, ενώ για τις ίδιες περιόδους οι μεμονωμένοι τουρίστες πλήρωναν 47, 55 και 73€ αντίστοιχα. Ακόμη χειρότερη ήταν η κατάσταση για τα συμβόλαια guaranty, όπου οι τιμές ήταν 27€ τη χαμηλή και μεσαία περίοδο και 30€ την υψηλή. Τα στοιχεία αυτά αναδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο μειώνονται οι οικονομικές αποδόσεις του τουρισμού σε μία περιοχή, ανάλογα με τον τρόπο οργάνωσής του.

Συνεδριακός τουρισμός στη Λέσβο

Αντίστοιχα είναι και τα αποτελέσματα μίας τρίτης έρευνας (Τσόχατζη, σε εξέλιξη). Τα πρώτα αποτελέσματα δείχνουν τη μεγάλη συμβολή του Πανεπιστημίου Αιγαίου ως ενός από τους μεγαλύτερους διοργανωτές συνεδρίων στο νησί, καθώς και ότι ο συνεδριακός τουρισμός αποδίδει ανά τουρίστα πολύ περισσότερο από το συμβατικό. Η απόδοση αυτή αφορά στην περίοδο διεξαγωγής, η οποία είναι εκτός της υψηλής

τουριστικής περιόδου, αλλά και στις ημερήσιες δαπάνες του τουρίστα, οι οποίες είναι αυξημένες λόγω και της μικρής διάρκειας παραμονής του (3-4 ημέρες).

Περιπατητικός και πολιτιστικός τουρισμός στην Ικαρία

Ένα άλλο παράδειγμα, αποτελεί ο περιπατητικός και πολιτιστικός τουρισμός της Ικαρίας (ETNA 2003α). Αλλοδαποί τουρίστες επισκέπτονται το νησί προκειμένου να μάθουν την ελληνική γλώσσα και τους ελληνικούς χορούς μέσα από οργανωμένα μαθήματα, ή να περπατήσουν στις απόκρημνες πλαγιές του νησιού και να ανακαλύψουν το φυσικό του πλούτο. Οι τουρίστες είναι υψηλού μορφωτικού επιπέδου, καταναλώνουν τοπικά προϊόντα, διαμένουν πολλές ημέρες και ξοδεύουν αναλογικά περισσότερα από τους υπόλοιπους τουρίστες.

1.2. Ιδιότυπα αγρο-διατροφικά προϊόντα

Το μοντέλο εντατικής γεωργίας που κυριάρχησε μεταπολεμικά στον Ευρωπαϊκό χώρο είχε ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση συγκεκριμένων περιοχών, οι οποίες δεν μπόρεσαν να ακολουθήσουν αυτό το μοντέλο ανάπτυξης. Σε αυτές περιλαμβάνονται ως επί το πλείστον και οι Ελληνικές νησιωτικές περιοχές. Ωστόσο, η στροφή προς μία πιο ολοκληρωμένη πολιτική για την ανάπτυξη της υπαίθρου είναι ήδη πραγματικότητα. Στα πλαίσια αυτά έχει εκφραστεί η άποψη πως η στροφή των προαναφερθέντων περιοχών προς την παραγωγή 'ποιοτικών' αγρο-διατροφικών προϊόντων μπορεί να αποτελέσει βιώσιμη επιλογή για την αναπτυξιακή τους πορεία (Gilg and Battershill 1998). Η επίσημη πολιτική της ΕΕ ήδη από το 1991-1992 στηρίζει αυτή τη στροφή προς πιο 'ποιοτικά' προϊόντα.

Αντίθετες απόψεις έχουν ήδη εκφραστεί, ενώ και τα εμπειρικά δεδομένα τα οποία υποστηρίζουν την παραπάνω υπόθεση δεν είναι επαρκή. Αφενός υποστηρίζεται πως η υιοθέτηση τέτοιων πρακτικών από τις περιθωριοποιημένες περιοχές δεν σημαίνει κατ' ανάγκη πως αυτές διαθέτουν και συγκριτικό πλεονέκτημα, αφετέρου πως τα χαρακτηριστικά των περιοχών εντατικής γεωργίας (κλίμα, έδαφος) είναι και τα καλύτερα για την παραγωγή ποιοτικών προϊόντων (Winter 2003).

Εμπειρικά δεδομένα για τον ευρωπαϊκό χώρο², δεν παρέχουν σαφή συμπεράσματα για την οικονομική επίπτωση των προϊόντων αυτών στην ανάπτυξη της υπαίθρου. Οι

² FAIR: PDO and PGI products: Market, Supply Chains and Institutions, AIR: Local Agricultural Products and Foodstuffs in Southern Europe, DOLPHINS: Development of Origin Labelled Products: Humanity, Innovation and Sustainable Development, SUPPLIERS: Supply Chains Linking Food SMEs in Lagging Rural Regions, SUS-CHAIN: Marketing Sustainable Agriculture, IMPACT: The Socio-Economic Impact of Rural Development Policies.

διαφοροποιήσεις είναι πολύ σημαντικές και κυμαίνονται από πολύ θετικές (De Roest and Menghi 2001) ως πιο αμφισβητούμενες (Belletti and Marescotti 2002). Υποστηρίζεται πως η οικονομική επίπτωση της επίσημης πολιτικής της ΕΕ για την ποιότητα δεν είναι ξεκάθαρη (Barjolle and Sylvander 2000) ή δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική μακροχρόνια από άποψη εισοδημάτων/ αύξησης της αξίας των προϊόντων (Berard and Marchenay 1998) ενώ είναι δύσκολο να αναγνωρισθεί ένας παράγοντας ο οποίος θα διασφαλίζει την επιτυχημένη πορεία των προϊόντων καθώς ένας συνδυασμός παραγόντων απαιτείται (Barjolle and Sylvander 2002). Η επίπτωση των προϊόντων αυτών δεν πρέπει να κρίνεται με «στενά» οικονομικά κριτήρια, καθώς αναγνωρίζεται πως ενδυναμώνουν την τοπική ταυτότητα και δημιουργούν κοινωνικό κεφάλαιο (Brunori et al. 2003). Ενώ από οικονομική άποψη οι επιχειρήσεις μπορεί να μην είναι αποδοτικές, από πολιτισμική μπορεί να είναι αποτελεσματικές. Σε μία προσπάθεια αναγνώρισης του τι συμβαίνει στην Ελλάδα, παρατίθενται παραδείγματα ιδιότυπων αγρο-διατροφικών προϊόντων του Βορείου Αιγαίου³.

Προϊόντα γυναικείων συνεταιρισμών

Στην Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου υπάρχουν 11 γυναικείοι συνεταιρισμοί (Λέσβος: 9, Λήμνος: 1, Χίος: 1). Ο μέσος όρος των μελών των συνεταιρισμών είναι 28 αλλά των ενεργών μελών μόνο 12. Ως κυριότερες αιτίες συμμετοχής στον συνεταιρισμό αναφέρονται η αύξηση της απασχόλησης και των εισοδημάτων και η διατήρηση της κληρονομιάς (αναβίωση τοπικών συνταγών). Η απασχόληση δεν είναι μόνιμη στις περισσότερες των περιπτώσεων, αλλά εποχική. Τα περισσότερα μέλη νιώθουν ικανοποιημένα από την συμμετοχή τους στους συνεταιρισμούς αν και υπάρχουν ενστάσεις «λόγω των δυσκολιών στην οργάνωση των συνεταιρισμών» (ETNA 2003β). Οι συνεταιρισμοί παράγουν μία πληθώρα προϊόντων (γλυκά, μαρμελάδες, ζυμαρικά), τα οποία διακινούν στην τοπική αγορά (85%), είτε μέσω των πρατηρίων τους, είτε μέσω άλλων μη εξειδικευμένων μαγαζιών στα διάφορα αστικά κέντρα της Περιφέρειας, αλλά και στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη (15%). Ο τζίρος των συνεταιρισμών κατά μέσο όρο κυμαίνεται στα 86.433€ αλλά δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα, λόγω της απροθυμίας των μελών να δηλώσουν ακριβή δεδομένα. Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι συνεταιρισμοί είναι η εύρεση κατάλληλων εγκαταστάσεων για την παραγωγή των προϊόντων,

³ Ιδιότυπα προϊόντα δεν θεωρούνται μόνο αυτά που διακρίνονται από επίσημη πιστοποίηση αλλά και άλλα (παραδοσιακά, τοπικά) καθώς η ιδιοτυπία είναι το στοιχείο ή το σύνολο των στοιχείων δια των

διαπροσωπικά προβλήματα (μεταξύ των μελών, αυτών και των οικογενειών τους/ τοπικής κοινωνίας), έλλειψη επιχειρηματικής κουλτούρας για την πραγματοποίηση επενδύσεων (επιλέγονται δράσεις οι οποίες επιδοτούνται από το κράτος).

Τυρί μαστέλο

Τα μαστέλο είναι πρακτικά ένα νέο προϊόν το οποίο παράγεται από το 1994 στο νησί της Χίου από μία επιχείρηση. Βασίζεται εν μέρει σε μία παλιά παραδοσιακή συνταγή. Ανήκει λοιπόν στην κατηγορία των προϊόντων που επανεμφανίζονται σε όλη την Ευρώπη και τα οποία αποτελούν ‘αναβιώσεις’ παλιότερων προϊόντων. Στην επιχείρηση απασχολούνται μόνιμα 5 άτομα, συμπεριλαμβανομένου του ιδιοκτήτη, ενώ η προμήθεια του γάλατος (600 τόνοι αγελαδινό γάλα και 400 τόνοι κατσικίσιο) γίνεται από 35 κτηνοτρόφους⁴. Τα παραγόμενα προϊόντα είναι: κατσικίσιο μαστέλο, αγελαδινό μαστέλο και μυζήθρα και οι αντίστοιχες παραγόμενες ποσότητες ανά έτος είναι 38, 35 και 29,2 τόνοι (Kizos et. al. 2003). Το μαστέλο διακινείται κυρίως στην τοπική αγορά (80%) και στην Αθήνα (20%). Η τιμή του συγκρινόμενη με αυτή της φέτας, λόγω παραπλήσιας απαιτούμενης ποσότητας γάλατος ανά κιλό, είναι κατά 9% μεγαλύτερη. Το κυριότερο πρόβλημα της επιχείρησης είναι η εξεύρεση μεγαλύτερων ποσοτήτων γάλατος για την αύξηση της παραγωγής.

ΠΓΕ⁵ Ελαιόλαδο Λέσβου

Στη Λέσβο υπάρχουν περίπου 14.000 ελαιοπαραγωγοί, 73 ελαιοτριβεία και 11 τυποποιητήρια ελαιολάδου (2002). Ωστόσο, μόνο 18 ελαιοτριβεία είχαν δικαίωμα παραγωγής ΠΓΕ ελαιολάδου⁶. Η παραγόμενη ποσότητα ελαιολάδου μεταβάλλεται από χρονιά σε χρονιά (26.372 τόνοι το 2002). Βάσει νομοθεσίας, ΠΓΕ μπορεί να αποτελέσει το εξαιρετικά παρθένο και το παρθένο ελαιόλαδο (περίπου 53% για το έτος 2002). Δηλαδή το 53% της συνολικής παραγόμενης ποσότητας ελαιολάδου θα μπορούσε να αποτελεί ΠΓΕ προϊόν. Όσον αφορά στην διακίνηση του ελαιολάδου το 8,5% αποτελεί τυποποιημένο προϊόν, ενώ το 91,5% διακινείται χύμα. Πρακτικά μόνο η ΕΑΣ τυποποιεί μία μικρή ποσότητα ΠΓΕ προϊόντος (120-150 τόνοι). Άρα από τους 26.372 τόνους ελαιολάδου μόνο οι 150 αποτελούν το ΠΓΕ ελαιόλαδο Λέσβου. Μία ένδειξη της οικονομικής επίδοσης του προϊόντος μπορεί να γίνει βάσει των παρακάτω

οποίων ένα γεωργικό προϊόν ή ένα τρόφιμο διακρίνεται σαφώς από άλλα παρεμφερή προϊόντα ή τρόφιμα που ανήκουν στην ίδια κατηγορία (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 1992).

⁴ Όλα τα στοιχεία αναφέρονται στο έτος 2002.

⁵ Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης.

⁶ Πρέπει να αναφερθεί πως το δικαίωμα αυτό «παρέχεται» από την Διεύθυνση Γεωργίας εφόσον τα ελαιοτριβεία πληρούν κάποιες προϋποθέσεις. Με άλλα λόγια, ο αριθμός των ελαιοτριβείων που παράγει το προϊόν δεν είναι σταθερός και μεταβάλλεται από χρονιά σε χρονιά.

τιμών: η τιμή παραγωγού είναι 1,70€/ λίτρο (1998), η τιμή των ελαιοτριβείων είναι 1,87-2,00€/ λίτρο για το εξαιρετικά παρθένο ελαιόλαδο, η τιμή του τυποποιημένου προϊόντος είναι 3,80€/ λίτρο για το εξαιρετικά παρθένο ελαιόλαδο και 4,66€/ λίτρο για το ΠΓΕ ελαιόλαδο (2002). Το κυριότερο πρόβλημα που υπάρχει στην παραγωγή του ΠΓΕ προϊόντος είναι η ανυπαρξία ενιαίας πολιτικής προώθησής του. Αντιμετωπίζεται σχεδόν από το σύνολο των εμπλεκομένων ως μία χαμένη ευκαιρία.

1.3. Βελτίωση ελκυστικότητας και αποτελεσματικότητα πολιτικών

Η διεθνής βιβλιογραφία και οι προτάσεις της ΕΕ για τις προοπτικές ανάπτυξης των περιοχών μικρής γεωγραφικής κλίμακας υποδεικνύουν ότι η οικονομική ανταγωνιστικότητα εξαρτάται από την ικανότητά τους να βελτιώσουν την παραγωγικότητά τους, μέσα από την αναβάθμιση της τεχνολογικής τους βάσης, την ανάπτυξη εξειδικευμένων προϊόντων για αγορές θώκων (niche markets), και την επέκτασή τους σε νέες, κυρίως μη-τοπικές, αγορές (Smallbone et. al. 1999). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η στροφή προς την παραγωγή και προώθηση ‘ποιοτικών’ προϊόντων θεωρείται ως η διέξοδος των περιοχών αυτών από την περιθωριοποίηση και ο κινητήριος μοχλός για να αντεπεξέλθουν στις νέες απαιτήσεις του ανταγωνισμού.

Μέσα στα πλαίσια αυτής της αναγκαιότητας, η πραγματικότητα των νησιών, όπως διαφαίνεται από την ανάλυση των κλαδικών ερευνών, αναδεικνύει μια σειρά προβλημάτων που εμποδίζουν την πραγματοποίηση των στόχων της αναπτυξιακής διαδικασίας. Το ερώτημα που δημιουργείται είναι κατά πόσο οι πολιτικές και τα προγράμματα μπορούν να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων και τελικά να οδηγήσουν στη βελτίωση της κατάστασης των νησιωτικών περιοχών.

Για να είναι αποτελεσματική μία πολιτική θα πρέπει να εστιάσει στους παράγοντες που βελτιώνουν την οικονομική ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, ως κρίσιμου παράγοντα για την ανάπτυξη των νησιών. Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας εξαρτάται από το ρυθμό προσαρμογής των επιχειρήσεων των νησιών στις νέες εξελίξεις (βαθμός εξειδίκευσης, επενδύσεις, υιοθέτηση καινοτομιών στην παραγωγή, αύξηση παραγωγικότητας εργασίας κτλ).

Η ανάλυση, ωστόσο, που προηγήθηκε ανέδειξε ότι τα προβλήματα των νησιών δεν οφείλονται μόνο στα διαρθρωτικά προβλήματα της οικονομικής τους βάσης, αλλά εξίσου στην ποσοτική και ποιοτική αποδυνάμωση του κοινωνικού τους ιστού (μεγάλη ηλικία αρχηγών εκμεταλλεύσεων, διαπροσωπικά προβλήματα). Για να είναι, επομένως, μία πολιτική αποτελεσματική, θα πρέπει να λάβει υπόψη της ζητήματα και

να θέσει ως στόχο τόσο την *οικονομική ανταγωνιστικότητα* των επιχειρήσεων, όσο και την επίτευξη της *κοινωνικής ευημερίας* των κατοίκων.

Προκειμένου οι πολιτικές και τα προγράμματα να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που παρουσιάζονται στα νησιά, θα πρέπει να στηριχθούν σε διαδικασίες που να μπορούν να αναγνωρίζουν τα αίτια που δημιουργούν αυτά τα προβλήματα. Για την περίπτωση του νησιωτικού χώρου, είναι γεγονός ότι η οικονομική και κοινωνική περιθωριοποίησή του, οφείλεται στη μείωση της ελκυστικότητάς του ως τόπου κατοικίας και ανάπτυξης οικονομικής δραστηριότητας.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν την ελκυστικότητα αναδεικνύονται από τη διεθνή βιβλιογραφία (ενδεικτικά Portnov 1998, Fotheringham et. al. 2000, Fischer et. al. 2000, Dziembowska-Kowalska and Funck 2000, Wong 2002) και μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε αυτούς που επηρεάζουν τους κατοίκους και αυτούς που επηρεάζουν τις επιχειρήσεις. Όσον αφορά στους κατοίκους, οι παράγοντες αυτοί αναφέρονται στη διατήρηση και ενίσχυση του δημογραφικού στοιχείου των νησιών μέσα από τη δημιουργία ευκαιριών απασχόλησης, τη διασφάλιση μίας καλής ποιότητας παρεχόμενων υπηρεσιών, την εξασφάλιση βασικών υποδομών, τη βελτίωση της προσπελασιμότητας, τη διατήρηση του κλίματος ασφάλειας και της καλής ποιότητας του περιβάλλοντος, και την ενδυνάμωση των κοινωνικών δομών (Spilanis et. al. 2003). Όσον αφορά στις επιχειρήσεις οι παράγοντες ελκυστικότητας αφορούν στη βελτίωση της προσπελασιμότητας, στην εξασφάλιση βασικών υποδομών, στη διασφάλιση μίας καλής ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών, στην ποσοτική και ποιοτική βελτίωση του εργατικού δυναμικού, στη βελτίωση του οικονομικού και επιχειρηματικού κλίματος, και στην ενδυνάμωση των επιχειρηματικών δομών.

Η σημαντικότητα αυτών των παραγόντων αναδεικνύεται και στην περίπτωση των νησιωτικών περιοχών από τις έρευνες που αναλύθηκαν στις προηγούμενες ενότητες. Περαιτέρω, επισημαίνεται η σημασία των πολιτικών για την ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων των νησιών σε θετικές συνιστώσες της αναπτυξιακής διαδικασίας. Από την μία πλευρά, οι υψηλές απαιτήσεις των τουριστών ειδικών μορφών μπορούν να ωθήσουν δράσεις για την αύξηση του μορφωτικού επιπέδου των κατοίκων, των ευκαιριών μόνιμης απασχόλησης, αλλά και να μειώσουν την εποχικότητα του τουρισμού και τις σοβαρές περιβαλλοντικές επιπτώσεις του. Από την άλλη πλευρά, τα παραδείγματα του πρωτογενούς τομέα αναδεικνύουν τις δυνατότητες αύξησης των ευκαιριών απασχόλησης και του εισοδήματος, ενώ παράλληλα τονίζουν τα σοβαρά

προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί από το αδύναμο κοινωνικό κεφάλαιο των νησιών (έλλειψη σχέσεων εμπιστοσύνης, και δικτύων επικοινωνίας και συνεργασίας). Ταυτόχρονα, υπάρχουν ενδείξεις για τα περιβαλλοντικά προβλήματα που μπορεί να δημιουργήσει η συνέχιση των άνευ ελέγχου πρακτικών.

Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχτεί ότι η μη ισόρροπη ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αδυναμία των παραγόντων που δρουν σε αυτόν να αντιληφθούν την ιδιαιτερότητα των 'συλλογικών πόρων' που πρέπει να διαχειριστούν μέσα στο εξελισσόμενο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον. Η αδυναμία αυτή έχει οδηγήσει στη μείωση της ελκυστικότητας των νησιών, όπως διαπιστώνεται από τη μη δυναμικότητα των κοινωνικών, οικονομικών και δομικών χαρακτηριστικών των νησιών.

Βιβλιογραφία

Barjolle D., Sylvander B., 2000, 'FAIR 1-CT95-0306 Final Report. Protected designations of origin and protected geographical indications in Europe: regulation or policy?' , INRA-UREQUA.

Barjolle D., Sylvander B., 2002, 'Some factors of success for origin labelled products in agri-food supply chains in Europe: market, internal resources and institutions', *Economie et Societe* 25 (9-10), pp. 1441-1461.

Belletti G., Marescotti A., 2002, 'DOLPHINS WP3 Report: link between origin labelled products and rural development', INRA-UREQUA.

Berard L., Marchenay P., 1998, 'Local agricultural products and foodstuffs in Southern Europe. Anthropological, sensorial and socio-economical characterization of their typicality. Value-adding strategies. Final Report', Commission of the European Communities, Directorate General for Agriculture, Brussels.

Brunori G., Rossi A., Vanni F., 2003, 'Short characterisation of food supply chains in Italy', Working Paper, SUS-CHAIN Project, Universita di Piza, διαθέσιμο στο www.agr.unipi.it/economia/dipartimento/index.htm .

Chiotis G., Coccossis H., 1992, 'Tourism development and environmental protection in Greece'. In Van der Straaten J., Briassoulis H. (Eds), *Tourism and the environment: regional, economic, and policy issues*, Kluwer, Dordrecht, pp. 133-143.

Coccossis H., 2001, 'Sustainable development and tourism in small islands: some lessons from Greece'. *Anatolia* 12 (1), pp. 53-58.

- De Roest K., Menghi A., 2001, 'The production of Parmigiano-Reggiano cheese', Working Paper for the research programme IMPACT.
- Dziembowska-Kowalska J. and Funck H.R., 2000, 'Cultural activities as a location factor in European competition between regions: Concepts and some evidence', *The Annals of Regional Science* 34 (1), pp. 1-12.
- Fischer A.P., Holm E., Malmberg, G., Straubhaar T., 2000, 'Why do people stay? Insider advantage and immobility', HWWA Discussion paper 112, Hamburg Institute of International Economics.
- Fotheringham A.S., Champion T., Wymer C., Coombes M., 2000, 'Measuring destination attractiveness: A migration example', *International Journal of Population Geography* 6: pp. 391-421.
- Gilg A., Battershill M., 1998, 'Quality farm food in Europe: a possible alternative to the industrialised food market and to current agri-environmental policies: lessons from France', *Food Policy* 23 (1), pp. 25-40.
- Haralambopoulos N., Pizam A., 1996, 'Perceived impacts of tourism - the case of Samos', *Annals of Tourism Research*. 23 (3), pp. 503-526.
- Kizos T., Vakoufari H., Koulouri M., Spilani I., 2003, 'Less favored areas, specific-character products and rural development: short cheese supply chains in the north Aegean region, Greece', *paper presented at the 20th Biennial Conference of the European Society for Rural Sociology*, Institute of Technology, Sligo, Ireland.
- Lagos D., 1998, 'Tourism and sustainable development at regional level: the case of Greek island region', *Proceedings of the International Congress on Sustainable Development in the islands and the role of research and higher education*, Rhodes.
- Maroudas L., Tsartas P., 1998, 'Parameters of sustainable development and alternative tourism in small and less developed islands of the Aegean', *Proceedings of the International Congress on Sustainable Development in the islands and the role of research and higher education*, Rhodes.
- Mathieson A., Wall G., 1982, 'Tourism: economic, physical and social impacts', Longman, England.
- Portnov A.B., 1998, 'Social attractiveness of the urban physical environment: Cities of Siberia', *The Annals of Regional Science* 32: pp. 525-548.
- Smallbone D. North D., Kalantaridis C., 1999, 'Adapting to peripherality: a study of small rural manufacturing firms in northern England', *Entrepreneurship & Regional Development* 11, pp. 109-127.

Spilanis I. Vayanni H., 2004, 'Sustainable tourism: utopia or necessity? The role of new forms of tourism in the Aegean islands'. In Bramwell B. (Ed) '*Coastal mass tourism – diversification and sustainable development in southern Europe*', Channel View Publications, UK.

Spilanis I., 1985, *Tourisme et developpement regional: le cas de la Grece*, These de Doctorat de 3eme Cycle, France. Universite des Sciences Sociales de Grenoble.

Spilanis I., Kondili J., Gryllaki S., 2003, 'Measuring the attractiveness of small islands. A tool for sustainability', *paper submitted at the International Conference on Sustainability Indicators*, Valletta.

Winter M., 2003, 'Embeddedness, the new food economy and defensive localism', *Journal of Rural Studies* 19, pp. 23-32.

Wong C., 2002, 'Developing indicators to inform local economic development in England', *Urban Studies* 39 (10), pp. 1833-1863.

WWF Hellas, EOT, 2000, 'Σχεδιασμός Δράσεων πιλοτικού χαρακτήρα για την Ανάπτυξη του οικολογικού Τουρισμού', *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Τουρισμός– Πολιτισμός, Υποπρόγραμμα Τουρισμός*, Υπουργείο Ανάπτυξης, Αθήνα.

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1992, *Κανονισμός 2082/92, L 208*.

ETNA 2003α, 'Ανταγωνιστικότητα στον Τουρισμό του Β. Αιγαίου και ο ρόλος της καινοτομίας' *Πρόγραμμα NAIAS*, Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

ETNA 2003β, 'Μελέτη σημαντικών τοπικών πόρων, προϊόντων και υπηρεσιών και υφιστάμενα εμπόδια στην αξιοποίηση τους', *Πρόγραμμα NAIAS*, Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Καραγκούνης Ι., σε εξέλιξη, 'Ειδικές μορφές τουρισμού: η περίπτωση του τουρισμού παρατήρησης πουλιών στην Καλλονή', Πτυχιακή εργασία, ΜΠΣ Περιβαλλοντική Πολιτική και Διαχείριση, Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Πάντας Θ., 2004, 'Βιώσιμες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις: η περίπτωση των ανωνύμων ξενοδοχειακών επιχειρήσεων της Λέσβου', Πτυχιακή εργασία, ΜΠΣ Περιβαλλοντική Πολιτική και Διαχείριση», Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Σπιλάνης Γ., 2003, 'Αναπτυξιακές προοπτικές και απασχόληση στον Ελληνικό νησιωτικό χώρο', στο Ευθυμιόπουλος Η., Μοδινός Μ. (επιμ) '*Οι δρόμοι της αειφιλίας. Περιβάλλον, εργασία, επιχειρηματικότητα*' Ελληνικά Γράμματα – ΔΙΠΕ.

Τσόχατζη Δ., σε εξέλιξη, 'Αξιολόγηση ειδικών μορφών τουρισμού: η περίπτωση του συνεδριακού τουρισμού', Πτυχιακή εργασία, ΜΠΣ Σχεδιασμός, Διοίκηση και Πολιτική του Τουρισμού, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.